

Kafkaslarda Çarlık Rusya'ya Karşı Müridizm

Hareketi

Osman Kimya*

ORCID: 0000-0003-4168-5224

Öz

Kafkasya coğrafyası, özel jeopolitik konumu itibariyle asırlar boyunca güçlü devletlerin ele geçirmeyi arzuladığı ve bu amaçlar çerçevesinde mücadelelere giriştiği bir bölge olmuştur. Özellikle XVIII. ve XIX. asırlarda Rusya devleti bu coğrafyaya kayıtsız kalmamış, Kafkasya'nın istila ve kolonizasyonuna başlamıştır. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Kafkas halkı Rus istilalarına karşı direniş hareketi başlatmışlar. Başlatılan direniş hareketi tasavvuf kökenli siyasî bir harekettir. Mücadele Nakşibendî tarikatının mensupları öncülüğünde başladığından hareketi Rus müellifleri müridizm olarak adlandırmıştır. Müslümanlar ise buradaki bağımsızlık gazavât olarak isimlendirmişler. Aslen Çeçen olan İmam Şeyh Mansûr'un 1785'te Çeçenistan'da başlatmış olduğu bu gazavât hareketi, Nakşibendîler'in önderliğinde ve aynı zamanda Kadirîler'in de desteğiyle ve çeşitli aralıklarla devam etmiştir. Müridizm hareketi ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra millî bir durum arz ederek bağımsız Kafkasya hedefinin ortaya çıkmasında en önemli etken olmuştur. Bu çalışmada Kafkasya'da Müridizm hareketinin ortaya çıkışı, imamlar dönemi, devletleşme süreci, Kafkas toplumu üzerindeki etkileri ve Ruslar olan mücadele anlatılmıştır. Kaynak yönünden Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, ana kaynaklar, araştırma eserler, makaleler ve bazı yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Müridizm, İmamlar, Rusya,

Gönderme Tarihi: 17/04/2019

Kabul Tarihi:25/09/2019

* Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-posta: osmankimya65@gmail.com

Muridism Movement against Tsarist Russia in Caucasus

Osman Kimya

ORCID: 0000-0003-4168-5224

Abstract

Caucasus, with its sui generis geopolitical location, has been a strategic geography which was tried to be controlled by major powers throughout the history. Especially in XVIII. and XIX. centuries, Russia was not indifferent to this region and started invasion and colonization of Caucasia. However, Caucasian mountaineers started a resistance movement against Russians towards the end of XVIII. century. This movement is a political movement based on Islamic mysticism (tasavvuf). The movement was started by Naksibendi leadership and named as “muridism” by Russians. Muslims on the other hand, named this process of struggle as “gazavat”. Although being interrupted from time to time, the Gazavat which was started with the leadership of Chechenian Imam Sheikh Mansur in 1785 continued under the leadership of Naksibendis and support of Kadiris. Muridism, after a short time from its emergence, became a national value and one of the most important factors for emergence of the idea of independent Caucasia. In this study, the emergence of the Muridism movement in the Caucasus, the period of imams, the process of nationalization, its effects on the Caucasian society and the struggle against the Russians are explained. In terms of sources, the Ottoman Archives of the Prime Ministry, main sources, research works, articles and some foreign sources were used.

Keywords: Caucasus, Muridism, Imam, Russia

Received Date: 17/04/2019

Accepted Date: 25/09/2019

Движение Муридизм на Кавказе против Царской Руси.

Резюме

Геополитическое расположение Кавказа было настолько важно, что на протяжении столетий со стороны других более сильных государств была постоянная борьба за эту территорию. Особенно XVIII. и XIX. веках Царская Русь стремясь захватить этот географический регион начала свое вторжение и колонизацию на Кавказе. Однако в конце XVIII. века кавказский народ поднял восстание против Царской Руси и их вторжения. Инициаторами этого политического движения были суфисты. Поскольку борьба началась под руководством членов накшбандийского тариката, русские писатели назвали это движение Мюридизмом. Мусульмане называли эту борьбу Газаватом. Имам Шейх Мансур организовал в 1785 году движение газават в Чечне, под руководством членов Накшбандийского тариката и при поддержке Кадерийцев долгие годы оказывали сопротивление. Мюридизм, за короткое время после своего возрождения, обретя национальный характер, стал основным фактором появления независимого кавказского идеала. В этой работе затрагиваются такие исторические факты как появление движения Мюридизма на Кавказе, период халифатов, процесс становления государства, влияние на кавказское общество, а также описывается борьба против русских. Источниками этой работы являются Османский Архив при Аппарате Президента, основные источники, исследовательские работы, статьи и некоторые зарубежные источники.

Ключевые слова: Кавказ, Мюридизм, Халифаты, Россия

Получено: 17/04/2019

Принято: 25/09/2019

Giriş

Kafkasya coğrafyası, Karadeniz ve Azak denizinin doğu kesimini ayıran Anapa yarımadasından başlayarak Hazar denizi kıyısındaki Apşeron yarımadasına ulaşan Büyük Kafkas dağlarını ve iki yanında uzanan toprakları kapsamaktadır. Coğrafyanın ismide söz konusu olan bu sıra dağlardan gelmektedir. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan devletleri Güney Kafkasya'da (Transkafkasya), Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan, Kalmuk, Karaçay -Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya devletlerinde ve halen bağımsızlığını elde etmeye çalışan Çeçenistan Kuzey Kafkasya'da (Kafkasönü) bulunmaktadır¹.

Kafkasya coğrafyası çok eski tarihlerden başlayarak bu güne gelene kadar bir çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Hatta birçok medeniyetinde ilgi odağı olmuştur. Hem coğrafi yapının kattığı özellikler ve hem de içinde barındırdığı toplulukların çok çeşitli ve kültürlü yapılarıyla genelde ilgileri üzerine çekmiş bir bölgedir Kafkasya coğrafyasında Adige, Abhaz-Abazin, Kaberdey, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan toplumlarının varlık gösterdiği etnik ve aynı zamanda kültürel bir coğrafyadır.¹ Tarihsel süreç içerisinde baktığımızda Kafkasya'da Mısırlılar, Medler, Alanlar ve İskitler; bunların dışında Grekler, Romalılar, İranlılar ve Araplar; son olarak Moğollar, Türkler, Tatarlar ve Slavlar gibi pek çok millet varlık göstermiştir.²

Kafkasya bölgesiyle alakalı olarak tarihsel süreç içerisinde pek çok gizemli, mistik olaylar ve efsaneler aktarılmıştır. Antik Yunanlılar, Kafkas Dağlarını ve bu dağların çevresindeki toprakları “*mistik ve efsaneler diyarı*” olarak tanımlamışlardır. Herodot'dan bu yana Kafkasya konusunda yazılan eserlerde sürekli olarak bölgenin etnik yapısı ve dilsel çeşitlilikler dile getirilmiştir. Yunan coğrafyacı, felsefeci ve tarihçisi cisi olan Strabon, bu konuyla ilgili olarak bu günkü Abhazya'nın başkenti olan Suhumi (Dioscurias) şehrinde 70 farklı kabile ve dil olduğundan aktarırken, kendisinden sonra gelen Romalı doğa felsefeci olan Pliny, aynı şehre ticaret yapmak amacıyla

¹ Davut Dursun, “Kafkasya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 24, Ankara: TDV Yay., 2001, 156-157.

¹ Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007, 12.

² John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996, 23.

gidip-gelen Romalı tüccarların ise buraya gittiklerinde yanlarında 130 tercümanı da götürdüklerini ifade etmektedir.³

Kafkasları ziyaret eden Arap seyyahlar ise, Kafkasya'da ki çok dilliliğin bir çok durumda kendilerine sıkıntı verdiğini anlatmış, hatta Arapların X. yüzyıl coğrafyacılardan olan el-Mas'udî, Kafkasya için yeni bir kavram daha türetmiş ve “*Diller Dağı*” olarak nitelendirmiştir. Günümüzde Kafkas coğrafyasında pek çoğu tanınmış dil türlerine mensup 50 çeşitten fazla dil konuşulmaktadır. Hatta sadece bölgeye has otuz yedi farklı dil de konuşulmaktadır. Kafkasya, Avrupa kıtasından Asya kıtasının ve güneyin sıcak denizlerine ulaşan yolların giriş kapısı sayılır. Bundan dolayı XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde bu coğrafya daha da belirgin hale gelerek adeta büyük ülke olma hedefinin denendiği ve pekiştirildiği bir coğrafya durumunu kazanmıştır.⁴

Asya ile Avrupa arasında olması itibarıyla iki kıta arasındaki transit ticaret yollarının kesiştiği önemli bir nokta durumundadır. Çin'den ve Hindistan'dan gelen ipekli ve baharatlı malların Avrupa'ya ulaşmasında önemli rol oynayan Karadeniz limanlarının bulunduğu yerdir. Bu tür özelliklerinden dolayı Kafkasya, sürekli olarak mücadele alanı olmuştur.

1. Kafkasya'da Müridizm ve Ortaya Çıkış Stratejisi

Sözlükte “*iradesi, isteği olan kişi*” anlamlarına gelen mürîd kavramı tasavvuf tarihinde ve dolayısıyla çeşitli tasavvufi gruplar arasında farklı manalarda kullanılmıştır.⁵ Arapça olan “*mürîd*” kelimesi Türkçe'de “*dervişlerin emirlerini uygulayan çırak*” manasındadır.“*Mürîdizm*” ise sosyal anlamdaki eşitlik ve bunun yanında Kafkas köylülerinin milli bağımsızlığı için harp edenlerin çıkarını yansıtır ve bilimsel bakımdan dinî bir doktrin olarak kabul edilir.

Mürîdizm, XIX. yüzyılda Kafkaslarda hüküm süren dinî-siyasî bir hayat tarzı ve bir felsefe biçimi⁶ şeklinde de anlamlandırmakta mümkündür. Kafkas terminolojisinde

³ M. Murat Yeşil, “19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık Ve Özgürlük Mücadelesi Ve Kabileler Arasındaki İletişimsizlik Sorunu”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish/Turkic*, 12:19, (2017): 207.

⁴ Yeşil, Bağımsızlık ve Özgürlük., 208.

⁵ Süleyman Uludağ, “Mürîd”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Ankara: TDV Yay., 2006, 47.

⁶ Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1985, 10; Kafkasya bölgesinde

kelime: “*din savaşı, asker, muharip*” anlamlarında kullanılır.⁷ Nakşibendî tarikatı mensupları liderliğinde başlatılan bu bağımsızlık hareketini Rus yazarları Müridizm olarak nitelendirmişlerdir. Müslüman yazarlar ise bu harekete kutsallık ve manevi anlamlar yükleyerek Gazavât adını vermişlerdir.

Müridizm dinî söylemin yanında ulusal yanı daha ağır basmaktadır. Aslında İslâm’ın cihad anlayışıyla milliyetçiliği birleştirmiştir denilebilir. Rusya’nın emperyalist politikasına karşı Kafkas halkları ideal olan savunma yapısını ve mücadele disiplinini İslamiyet’le birlikte buldular. İslâm, bu güçlü ve hareketli halklar için dağıntık ve düzensiz birlikleri birleştirip toparlayan bir kaynak olmuştur.⁸

Müridler İslamiyet’teki cihad anlayışı ile Kafkasya yurt sevgisini birleştirerek hareket etmişlerdir. Büyük Rus birliklerine karşı kahramanca savaşmışlar. Kafkasya da İslami ahlak ve millî karakterin yok olacağını anlayan Kafkas ulemâsı, harekete geçerek Kafkasya’yı bozulmaktan ve Ruslaşmaktan kurtarmak için mücadeleye başlamışlardır.⁹ Kuzey Kafkasya’yı Rus emperyalizminden kurtaracak manevî bir tedbir ve kurtuluş çaresi için Kafkasya’yı teşkilatlanmış bir birliğe götürecektir olan bu mücadele “*Kafkasya Müridizmi*”¹⁰, farklı şekilde “*Gazavât*” yani Ruslara karşı mukaddes savaş olarak ortaya çıkmıştır.¹¹ Müridizm şu prensipler üzerine kurulmuştur:

- Rus hareket tarzına benzeyen her şey haramdır.
- Hastalar Rus doktorlardan tedavi olmayacak.
- Ruslardan nefret etmek dinin şartlarındandır.
- Din düşmanı Ruslara karşı gaza vakti gelmiştir ve cennet kılıçların gölgesindedir.
- Savaştan ve kâfirlerden kaçanın yeri cehennemdir.

İstiklalleri Ruslar tarafından tehdit edilen Dağlıların müstakil bir devlet kurabilmeleri için Müridizm bir ümit kaynağı olmuştur.

müridizm hareketinin doğuşu ve faaliyetleri ile alakalı olarak; Ahmed Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)*, Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, 1994.

⁷Muhammed Tahiru’l- Karakhî, *Barikatu’s-Suyûfi’d-Dağıstanî fi Ba’zı Gazavati’s-Şamilâye*, Tahiru’l-Mevlevî tarafından İmam Şamil’in Gazavâtı adıyla Osmanlıcadan haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul: Büyüyenay Yayınevi, 1987, 7.

⁸ Tarık Cemal Kutlu, *İmam Mansur*, İstanbul: Bayrak Yayınları, 1987, 55.

⁹ Yeşil, *Bağımsızlık ve Özgürlük...*, 210.

¹⁰ Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınları, 1987, 15.

¹¹ Ahmet Hazer Hızal, *Kuzey Kafkasya Ve İstiklâl Davası*, Ankara: Orkun Yayınları, 1961, 36.

2. Rusların Kafkasya'ya Yönelmeleri ve Buradaki Faaliyetleri

Rusya'ya coğrafi açıdan bakıldığında toprakları genelde orman ve buzlar arasına sıkışmış durumdadır. Dolayısıyla şartlar Rusları yayılmacı bir politikaya sevk etmiştir. Ruslar hedef olarak sıcak denizlere inmeyi amaçlamış ve bu şekilde bir siyaset izlemiştir. Ayrıca Ruslar, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesinde artan egemenliklerine engel teşkil etmek için Kafkasya bölgesini kendi kontrolleri altına almaları gerektiğini düşünerek işgal etme ve dağıtma faaliyetlerine girişmiştir.

Bu sebeplerin dışında ve belki de Rus yayılmacılığının en önemli sebebi Büyük Petro'nun (1682-1725) meşhur olan vasiyetnamesinde belirttiği hedefler Rusya'nın doğu siyasetini şekillendirmeye başlamış. Ayrıca Ruslara bu doğrultuda hedef göstermiş olmasıdır.¹² Çünkü Petro vasiyetnamesinde Rusya'nın büyük ve güçlü bir devlet olabilmesini sıcak denizlere açılmasına ve buradaki yollara hakim olmasına bağlamıştı. Aynı zamanda bunu hedef olarak göstermişti.

Özellikle XVIII. yüzyılın başlarında Ruslar, Kafkasya'da ilgi duymaya başlarlar. Rusların klasikleşmiş taktikleri ise "mevcut kaleleri içten fethetme" politikasını hayata geçirerek bu bölgeleri ele geçirmeye karar verdikleri hanlıkların en üstteki idareci gruplarını rüşvet ve hediyeler vererek, çeşitli makam ve mevkiler teklif ederek elde ediyor ve oralarda hemen çok hızlı şekilde kaleler inşa ederek sınırlarını sağlamlaştırıyorlardı.¹³

Çeçenistan, Çerkezya'nın batı tarafları ve Dağıstan'ın bazı dağlık bölgelerinde ekonomik durum, diğer Türk ve Çerkez gruplarının tersine sadece bir elde toplanmamış, farklı gruplara dağılmış bir yapı arz etmekteydi.¹⁴ Bu sebeplerden dolayı da Ruslar, Kafkasya da klasikleşmiş geleneksel politikasını uygulama imkanı bulamamışlardır.

3. Kafkasya'da Ruslara Karşı Direnişin Kök Salmaya Başlaması

Kafkasya da halk bağımsızlığına düşkün ve hürriyete âşık olduklarından Rusya devletinin hayalindeki hedeflerden birisi olan sıcak denizlere doğru ilerleme planını

¹² Selma Yel-Ahmet Gündüz, "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish/Turkic*, 3:4, (2008): 951.

¹³ Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul: İstanbul Matbaası Yayınları, 1961, 210.

¹⁴ Yeşil, *Bağımsızlık ve Özgürlük..*, 210.

yaklaşık bir asır geciktirmiş oldular. Kendi aralarında bile bağımsız yaşamaya meyilli olan ve birbirlerine bile boyun eğmeyen plan Kafkaslıların Rusya'ya basit şekilde teslim olması, elbette ki mümkün değildi.¹⁵

Özellikle Osmanlı Devleti tarafından Ferah Ali Paşa'nın Soğucak bölgesinin muhafızlığına görevlendirilmesiyle beraber Kafkasya'da yayılma imkanı bulan ve yayılmaya başlayan İslamiyet dininin manevi uygulamaları ve bunun yanında mevcut liderlerinin gaza ve cihad ekseninde harekete yön vermeleri Kafkas kavimlerini Rusya Devletine karşı birleştirici ve tek vücut bir unsur haline getirmiştir.¹⁶ Böylece, o ana kadar Kafkasyalılar arasında mevcut olan coğrafya, kader ve düşman birliği gibi birleştirici unsurlara bir de din birliği eklenmiş oluyordu. Kafkasya Müridizmi şeklinde tanımlanmaya çalışılan bu hareket Kafkasya insanların Rusya Devletiyle mücadele etme noktasında cesaretlendirici ve besleyici bir unsur olmuştur. İslam dininin manevi desteğiyle hareketi başlatan ve bunu sürdüren "İmam" lakaplı dinî ve millî liderler ortaya çıkmıştır. 1785'te ortaya çıkan ve Kafkas halkları arasında Müridizm hareketini veya bu hareketin fikir ve ideolojisini ilk yayan kişi İmam Mansur'dur. İmam Mansur, Rusya Devletine karşı mücadele noktasında Kafkas halklarını birleştirmeyi ve tek bir güç haline getirmeyi başardığı için Kafkasyalıların aynı zamanda ilk ulusal önderi ve ulusal devlet ideolojisinin de kurucusu olarak kabul edilir. Nitekim İmam Mansur'un şehadetinden sonra hareketin çalışmaları ve düşünceleri sonuçsuz kalmamış, Müridizm hareketi Kafkas coğrafyasında geçte olsa yeniden ortaya çıkmış ve hayat bulmuştur.¹⁷

A. İmam Mansur ve Ruslara Karşı Mücadelesi

1. İmam Mansur'un Hayatı

İmam Mansur'un hayatı hakkında birbiriyle pekte tutarlı olmayan rivayetler yayılmış, bir şekilde adeta efsane bir adam haline gelmiştir.¹⁸ Bir rivayete göre, İmam

¹⁵ Kafkasya halkında bağımsız kalma arzusu o derece kuvvetliydi ki, Müslüman olan halk bile bir yandan halifelik makamının büyüklüğünü ve kutsiyetini kabul ederlerken, diğer yandan da Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Anapa ve Soğucak kaleleri halkıyla zaman zaman savaşmaktan maalesef geri kalmıyorlardı. Kaynaklar ve arşiv belgeleri tarandığında Kafkas haklarının birbirleriyle dahi çelişen ve zıtlaşan bir çok uygulamalarının mevcut olduğu görülecektir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, I-XII, haz. Cavit Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, 9.

¹⁶ Ferah Ali Paşa'nın Kafkaslarda İslamiyet'i yayma ve bunun yanında bu halkları Osmanlı İmparatorluğu safına yakınlaştırma çabaları için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 3, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, 186.; Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 11-14; Zübeyde Güneş Yağcı, *Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1998.

¹⁷Kundukh, *Kafkasya Müridizmi.*, 31.

¹⁸Kadircan Kafli, *Şimalî Kafkasya*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1942, 81.

Mansur Nogayların soyundan geldiği iddia edilir. Hatta bu bilgi Hammer ve Jorga tarafından da tekrar edilmiştir.¹⁹ Kazım Bek, Mansur Orenburglu bir Tatar olduğunu söyler. Mirza Hasan Dağıstanî ise İmam Mansur'un 1784 yılında Osmanlı Devleti tarafından Dağıstan'a gönderildiğini ifade etmektedir.²⁰ Bununla Mansur'un Osmanlı Devleti'nin ajanı olduğu tezini savunmaktadır.

Osmanlı döneminde veya Cumhuriyet dönemi Türk müellifleri de Osmanlı arşiv vesikalarından ve dönemin kroniklerinden hareketle İmam Mansur'un Çeçen asıllı biri olduğunda birleşirler.²¹ Ahmed Cevdet Paşa, Mansur'un Çeçenistan'ın Grozni şehri yakınlarındaki Aldi denilen bir köyde normal ekonomik şartlara sahip olan, Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiği, hatta asıl adının Uşurma olduğunu belirtmiştir.²² İmam Mansur'un doğum tarihi ile alakalı olarak da birbirinden farklı ve birbirini tutmayan tarihler yazılıp çizilmişse de asıl yaygın kanaat 1748 de doğmuş olmasının doğru olabileceği yönündedir.²³

İmam Mansur, Kafkaslar tarafından sevildiği gibi, kısa zamanda Kafkasya'nın her tarafında, Müslümanların lideri oldu. Mansur, özellikle verdiği vaaz ve hutbeleriyle dikkat çekmeye başladı. Onun daha sonra Nakşibendî tarikatına intisap ettiğini biliyoruz.²⁴ Bu konuda kesin bilgi yoktur. Genellikle "Gazavât" çağrılarını yaparak, hatta vaazlar vererek bir çok yeri gezdiği noktasında bilgiler mevcuttur.²⁵

¹⁹Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 9, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1998, 43; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 5, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, 51.

²⁰Kutlu, *İmam Mansur*., 10.

²¹Mütercim Ahmed Asım, *Asım Tarihi*, 1, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, 15; Kutlu, *İmam Mansur*, 14; Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1979, 117; Vasfi Güsar, "Uşurman-Şeyh Mansur 1722-1749", *Kafkas Dergisi*, 1, (1957): 6.

²²Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*., 245.

²³ Batırhan, "Şeyh Mansur", *Kafkasya Dergisi*, 2:6, (1965): 4.

²⁴Kafkasya coğrafyasında yayılmış bir söyleme göre, İmam Mansur Nakşibendiyye Tarikatına müntesiptir ve bu tarikata ilk kez ya Buhara'ya yahut Mekke'ye gitmek için Kuzey Kafkasya'dan geçen Buharalı olan birkaç hacıyla tanışması ve bunların aracılığıyla girmiştir. Bununla ilgili olarak birkaç Rus kaynağı İmam Mansur'un soyunun Orta Asya kökenli olduğunu ifade etmektedirler. Yine farklı olarak Tiflis'de yayınlanmakta olan Kafkas dergisinde yayınlanmış olan "Müridizm ve Müritler" adlı makalede İmam Mansur'un bizzat Buhara doğduğunu, hatta Buhara doğumlu olmasa da bilgisini, fanatizmini ve hareketin ideolojisini Buharalılardan almış olan ve Orenburg steplerinde doğmuş biri olarak tanımlayan N.Y. Hannikov bunlardandır. "Asar-ı Dağıstan" isimli kitabında Dağıstanlı Hasan El Kadiri ve diğer bazı kimseler de İmam Mansur'un Osmanlı Devletinin herhangi bir noktasında tarikata girdiğini ve Çerkezlerle Dağıstanlıları Rusya Devletine karşı yapılan cihada katılmaya davet etmek için Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gönderilmiş olduğunu ifade etmektedirler. Fakat bu düşüncede muhtemelen doğru değildir. Çünkü Osmanlı Devletinin arşiv vesikaları Osmanlı Devletinin devlet adamlarının İmam Mansur'un 1785 yılında Ruslar üzerine ilk başarısından ve daha önceki bütün hareketlerinden habersiz olduklarını göstermektedir. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*., 245.; Kafkasya coğrafyasında şanlı savaşı

İmam Mansur yaptığı geziler ve yapmış olduğu vaazlarla çok geçmeden de Kafkas coğrafyasında büyük bir vaiz olur ve söylemlerinde “*Rusların elinden çıkan ve onların eseri olan her şey haramdır*” gibi sözleri ve fikirleriyle etrafına büyük bir Rus düşmanlığı aşılamağa başlar. Batılı devletlere göre, “*kısacası kutlu geçmişlerini yeniden canlandırmak için Kafkasyadaki bütün Müslüman halkları kutsal savaşa davet ediyordu*”.²⁶

İmam Mansur’un bu cihad ve gaza daveti ise asla karşılıksız kalmadı. Çünkü rüyasında Hz. Muhammed’den cihad için emir aldığı ve vazifeli olduğu şeklindeki şayialar halk arasında yayılmıştı.²⁷ Rusya Devletine köleler gibi itaat etme tehlikesi karşısında onun vaazlarından ve söylemlerinden çıkan anlamı dikkatle kavramaya çalışan Kafkas halkı ise tam anlamıyla yeniden doğmuşçasına değişmeye ve İmam’ın etrafında toplanmaya başlamıştı.²⁸

Osmanlı Devleti önceleri İmam Mansur’u pek tanımıyordu. Ancak Rusya Devletine karşı elde etmiş olduğu büyük başarılar İstanbul’da memnuniyet uyandırdı ve tanınmaya başlandı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, İmam Mansur’un Özgürlük mücadelesinden ve davetinden dolayı heyecana kapılan Çerkesler’in Kuban Nehrinin kuzey sahillerine akınlar yapmasından tedirginlik duymuş, çünkü Rusya ile daha yeni bir antlaşma imzaladığından dolayı yeni bir savaşın çıkması durumunda, bunun anlaşmaya zarar vereceği endişesindeydi. Bundan dolayı bir ara İmam Mansur’un Osmanlılar aleyhinde hareket ettiği dahi zannedilmişti. Fakat İmam Mansur hiçbir durumda şüpheye dahi mahal bırakmayacak bir netlikte Osmanlı Devletine ve padişahına bağlı olduğunu belirtmiştir.²⁹

teşvik eden ilk Nakşibendi tarikatı mensubu İmam olan Mansur kendisinden sonra maalesef hiçbir şekilde herhangi bir yetkili yada varis bırakmamıştır. Onun faaliyetleri çok kısa sürmüş, sonradan onun takipçilerine de Rus baskısı ise çok sert ve acımasızca olmuştur. İmam Mansur’un bütün yandaşlarının ve tarikat mensuplarının kendisiyle birlikte ortadan kaybolmuş olmaları da mümkündür. Her durumda Nakşibendiler kırk yıllık bir zaman zarfında Kafkasya’da gözden kaybolmuşlardır. Necmettin Bardakçı, “Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü”, *Yeni Türkiye Dergisi Türkler Özel Sayısı*, (Mart 2002), 322-341.

²⁵ Abdullah Temizkan, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9: 2, (2009): 171.

²⁶ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 44-45; Jorga, *Osmanlı Tarihi*, 51.

²⁷ Batırhan, “Şeyh Mansur”, 5.

²⁸ Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, 34.

²⁹ İmam Mansur’un Osmanlı Devleti’ne bağlılığına dair Ferah Ali Paşa’nın Kaftancısı Ali Ağa şu bilgileri bize nakletmektedir: İmam Mansur iki defa Rusya ile savaşa girişmiş ve ikisinde de galip olur. İmam Mansur’un ehl-i İslâma suikastı yoktur. Hatta bu savaşlar esnasında aldığı on kına topu Rusya Devleti geri almak istediklerinde, "Size veremem, bana da lâzım değil bu toplar, Şoğucak taraflarında Osmanlı Devleti Padişahı tarafından vekil bırakılmış olan paşaya gönderdim" diye cevap vermiştir. Gökçe, “Kafkasya ve Osmanlı”.., 119-120.

2. 1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi ve imam Mansur'un Faaliyetleri

1787'de Osmanlı-Rus harbi başlayınca Osmanlı Devleti, İmam Mansur'u ve diğer hanları Ruslara karşı savaşa teşvik etti. Zaten Kafkasyalılar, Ruslarla mücadeleyi küçük çapta da olsa sürdürmekteydiler. Osmanlı-Rusya harbi başladığında İmam Mansur, Çerkezlerin Prensi olan Gazi Giray'ın yaptığı yardımlarla Kuban tarafından yeniden harekâta başlamıştı. Soğucak muhafızı Ferah Ali Paşa, İmam Mansur'un Anapa'ya³⁰ davet etmiş ve Osmanlı Devleti'nin İmam Mansur güçlerine silah, top ve cephane yardımında bulunacaklarını vaat etmişti. Bu yardım sözleriyle birlikte tabii ki Mansur'un Kuban taraflarındaki durumu daha ziyade kuvvetlenmiş ve önem kazanmıştı. O sırada Rusya'nın bölge genelinde görevli bulunan adamı General Poitemkin de Kafkasyalıları, mukavemetlerini kırarak bir daha Rusya'ya karşı isyan edemeyecek duruma sokmak için yaklaşık olarak on bin kişilik bir güçle Kuban nehrini geçerek İmam Mansur'un üzerine hareket etti. Ancak bu muharebe esnasında ok, yay, kılıç ve basit silahlarla savaşmak durumunda kalan Çerkezlerin direnişi ve ardından gelen taarruzları karşısında bozguna uğrayarak geri çekildi. Bir sonraki sene gerçekleşen Rus hücumu da aynı şekilde sonuçlandı.

İmam Mansur güçlerinin bu başarılı harplerinden her tarafta takdirle karşılanmış ve İmam Mansur'a övgü dolu sözler sarf edilmiştir, ancak Osmanlı Devleti tarafından beklenen yardım alınmadığından bu zaferler bir süreklilik ve kesinlik ifade etmemiştir. Ama Anapa istikametinde gelişen Rus hücumlarını büyük bir cesaretle geri püskürtmüşler. Bu durum ise Osmanlı Devleti ordusu hesabına büyük bir hizmet niteliğinde olmuştur.³¹

Kendilerinden sayı ve askeri araç-gereç bakımından çok üstün durumda olan Rusya Ordusuna karşı Kafkasyalılar başarılı bir şekilde mücadele ettiler. Hatta yer yer zaferler de elde ettiler. Ancak Osmanlı Devleti'nin böyle bir savaş durumu için silah, erzak bakımından hazırlığın olmayışı, Rusların, Çerkezlere, Kabartaylara, Dağıstanlılara "*Sizler ayrı ayrı milletlersiniz, gelin bizler sizinle sürekli olacak barışlar yapalım*" şeklindekiki telkinleri ve bir takım bölge halkının bunu kabul etmesi kesin

³⁰Anapa kalesi, Çerkezleri Osmanlı İmparatorluğu'na bağlamak vazifesiyle Soğucak'a gönderilen Ferah Ali Paşa tarafından 1782 senesinde yaptırılmıştı. Kafli, *Şimali Kafkasya*, 79.

³¹Batırhan, "Şeyh Mansur"..., 7-8.

neticelenecek başarıyı engelledi. Bu sırada Anapa üzerine yüklenen Ruslar, Temmuz 1791'de burayı işgal etmiş e bununla kalmayarak kale savunmasında bulunan İmam Mansur'u esir ettiler .³² Bununla beraber Kafkaslarda İmam Mansur'un esaretinden sonra yaklaşık yıllık bir durgunluk dönemi yaşandı

3. İmam Mansur'un Esareti ve Ölümü

İmam Mansur, 1791 senesinde, Anapa Kalesi'ni Rus birliklerine karşı Köse Mustafa Paşa ile beraber savunurken kendisi yaralanmış ve Ruslara esir düşmüştür. Bundan sonra Ruslar tarafından Petersburg şehrine götürülmüş ve burada Rus Çarıçesi II. Katerina ile görüşmüştür. 1792 senesinde Osmanlı-Rusya arasında imzalanmış olan Yaş Antlaşması'ndan sonra Petersburg'a Osmanlı Devleti tarafından özel elçi olarak gönderilen Mustafa Rasih Paşa, esirlerin değiştirilmesi esnasında İmam Mansur'un da Osmanlı Devletine teslim edilmesini istemiştir. Ancak "*İmam Mansur'un Osmanlı Devleti tebaası değil bir Çeçen olduğu ve ayrıca uzun seneler Rusya Devletine karşı isyanlara kalktığı, bu nedenlerden dolayı da idam cezasına çarptırıldığı, ancak daha sonra af edilmişken hapiste korumasını bıçaklayıp nöbetçi bulunan askerin üzerine kamayla hücum etmiş olduğu ve tüm bunlardan dolayı da serbest bırakılmasının mümkün olmadığı*" şeklinde nedenlerle reddedilmiştir. İmam Mansur, esaretteyken 13 Nisan 1794 yılında ise vefat etmiştir.³³

İmam Mansur'un cihad çağrısı, İslamlaşma sürecini yeni tamamlayan batı Kafkasya'da yeterince yankı bulmamıştı. Osmanlı Devletinin İmam Mansur hareketine gereken önemi vermemeleri sonucu büyük bir hüsrana yaşanmıştır. 1791 yılında Ruslara esir düşen İmam Mansur'a Osmanlı'nın sonradan sahip çıkmaya çalışması pek bir anlam ifade etmemiş, Ruslar savaş hukukunu çiğneyerek, İmam Mansur'a bir savaş esiri gibi davranmamış, maalesef onu şehit etmişlerdir. Ancak İmam Mansur hareketinin Ruslar tarafından şiddetle bastırılması Kafkasya halklarını susturamamıştır. İmam Mansur'un şahadetinin ardından Kuzey Kafkasya bağımsızlık mücadelesi 35 yıl kadar süren bir sessizlik dönemine girilmiştir.

4. Mansur Sonrası Kafkasya'ya Nakşîliğin Yayılması ve Önemi

Nakşîliğin önde gelen lideri, İran coğrafyasının Azeri bölgesi içinde bulunan Şirvan'a yerleşen Hâlid Bağdâdî (1779-1827)'dir. Onun halifesi olan Şeyh İsmâil, Şeyh

³²Ruslar, İmam Mansur'u yakaladıkları için büyük sevince kapılmışlardı, İmam Mansur ise yenilgiyi "Osmanlı'nın daima gösterdiği kayıtsızlık ve dikkatsizliğe" bağlamıştı. Kafli, *Şimalı Kafkasya*, 86-87.

³³ Kafli, *Şimalı Kafkasya*, 86-87; Güsar, "Uşurma Şeyh Mansur", 9.

Has Muhammed’i yetiştirdi. Şeyh Has Muhammed’de Dağıstan bölgesindeki halifeleri olacak Şeyh Muhammed el-Yaraghî ve Şeyh Cemaleddin Kumukî’yi eğitti. Adı geçen şeyhler, Dağıstan’da Müslüman halka Hz. Peygamberin yolundan gitmeyi, şeriata uyacak şekilde bir yaşam sürmelerini ve günahlarına tövbe etmelerini tavsiye etmeye başladılar.

Bu iki şeyhin 1830 yılından önce kendi takipçilerini ve sevenlerini Gazavâta davet edip etmedikleri noktası da net olarak bilinmemekle beraber, Ruslara karşı yapılacak muhtemel bir Gazavâta hazırlık olmak üzere onlardan günahlarına tövbe etmelerini istedikleri bilinmektedir. Dağıstan’a geçerek buradaki halk üzerindeki tesirlerini arttıran bu iki Nakşîbendî şeyhi, Rusya Devletinin 1828 yılında İran, 1829 yılında da Osmanlı Devletinin ordularını yenmelerinden sonra bu bölgeyi kuşatmakta olan Ruslara karşı Müslüman halkı ayaklandırmak için karar almışlardır.³⁴

Şeyh Hâlid Bağdâdî ve halifeleri, bu ümmetin bir çok noktada uygun olmayan yollara saptığına inanıyordu. Şeyh ve onun takipçileri olan insanlar Peygamber efendimizin döneminin örnek alınıp ve aynı yolu takip ederek ümmeti yeniden doğru yola döndürmenin kendi vazifeleri olduğunu düşünüyorlardı. Tarikat mensupları böylece yaşamlarını Hz. Peygamber’in sünnetine uygun olarak düzenliyor, şeriatın emretmiş olduğu mevcut emirlerine harfiyen uymaya çalışıyor ve aynı zamanda da bidatlerden kaçınmaya çalışıyorlardı.

Onlara göre, Şer’î kurallara bağlı olmak yalnızca bireylere has bir sorumluluk değildir. Bunlar aynı zamanda idareciler de tebaalarını şeriat kurallarına uygun bir şekilde yönetmeliydi. Ümmeti Muhammed’in doğru yoldan sapmasının sebeplerini de yöneticilerin bu kurallara uymada ihmalkâr davranmasıydı. Bu yüzden, Nakşîbendîye’nin görevi yöneticilerin ve ileri gelenlerin yeniden doğru yola girmelerini sağlamak ve bunlara rehberlik yapmaktı. Aksi takdirde “*Halkın idarecilerine itaat görevi, idarecilerinde uygulamalarının şeriata uygun olduğu sürece geçerlidir*” türünde örtülü bir tehdit hükmü de vardı.

Şeyh Hâlid, ehli sünnet dışında kalanlara karşıydı ve müridlerine İslam dininin düşmanlarına karşı harbeden ve İslam dinini temsil eden asil Osmanlı Devleti’nin varlığının devam etmesi için dua edilmesini ve çalışılmasını istiyordu. Bu görüşler

³⁴Yeşil, “Bağımsızlık ve Özgürlük..”, 219.

çerçevesinde harekete geçen Nakîbendî-Halidîye tarikatlarının hareketleri Dağıstan ve Çeçenistan'da olağanüstü bir başarıya ulaşmıştır.³⁵

B. Kuzey Kafkasya'da İmamlar Döneminin Başlangıcı

İmamların liderliğinde 1830 yılların başlarında şekillenmeye başlayan bu ufak İslam Devleti kendisine, Rusya Devletinin kültürünün tesirinden kurtaracak ve aynı zamanda Müslüman halk içerisindeki yolsuzlukları da ortadan kaldıracak İslamî bir hayat şekli kurmayı planlamıştı. Bu yüce hedefe ulaşma için İmamlar, ahlak değerleri ve bunun yanında kişisel karizmalarını da kullandılar. 1830'lu yıllarda en şaşalı dönemini yaşayan bu küçük İslam Devleti, Çeçenistan ve Dağıstan'da sınırları 900 km'ye kadar ulaşan bir bölgeyi kontrolü altında tutuyordu.³⁶

1. İmam Gazi Muhammed

İmam Mansur'un ölümünün sonra Kafkasya Müslümanları İmam Gazi Muhammed'in 1830 yılında başlatmış olduğu ikinci Gazavât hareketine kadar yaklaşık olarak kırk yıl boyunca ortak bir liderden mahrum kaldılar. Ruslar bu zaman içerisinde Kafkasya'daki Müslüman halklara karşı her çeşit baskı ve zulmü uyguladılar. 1793'te Dağıstan'ın Gimri Köyünde doğan Dağıstanlı Gazi Muhammed, Nakşibendî-Hâlidî şeyhi İsmâil Şirvânî'ye bağlanarak hilâfet'lik vazifesini aldıktan sonra 1823 yılında Dağıstan taraflarına dönüp irşat ve tebliğ faaliyetine başladı.

Gazi Muhammed, halk liderlerinin de katıldığı bir istişare toplantısı düzenledi. Bu toplantıda yapılan seçim neticesinde yeni Gazavât hareketinin liderliğine seçildi ve "imam" lakabıyla anılmaya başlandı.³⁷ Buraya Kafkasya halkını Ruslara karşı cihada ve gazaya davet eden bir bildiri yayımlayarak böylece ikinci Gazavât hareketini fiilen başlattı. Halidîye tarikatının bu bölgeye gelmesiyle beraber mücadelenin bazı söylemlerine değişimler görüldü ve dinî söylemlerle deseklenmesi söz konusu oldu.³⁸

Halidîye'nin en çok üzerinde durmuş olduğu noktalar; şeriata tam bir şekilde bağlı olmak ile Hz. Peygamberin sünnetine uygun bir hayat yaşamaydı. İnsanlara doğrudan olarak hitap etme yolu benimsendi. Fakat bu vazifeyi herkes yapmayacak sadece tarikat mensubu olanlar yapacaklardı. Bu maksatla tarikatın teşkilat şeması

³⁵M. Gammer, The Beginnings of the Naqshbandiyya in Dāghestān and the Russian Conquest of the Caucasus. Die Welt des Islams, www.jstor.org/stable/1570930,(06.9.2018).

³⁶ Yeşil, "Bağımsızlık ve Özgürlük.", 217.

³⁷ Süleyman Uludağ, "Müridizm", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Ankara: TDV Yay., 2006, 50-52.

³⁸ Temizkan, "Kuzey Kafkasya..", 17

kullanılarak böylece daha askeri bir yapı oluşturulup ve bunun en üst noktasındaki şahsa da “*imam*” olarak hitap edildi. Bu şekilde seçilen ilk imam ise İmam Gazi Muhammed olmuştur.³⁹ İmamlar genelde tarikat mensubu olmakla beraber, savaşçı gruplara katılanların hepsi tarikat müntesibi kişiler değildi. Aslında yapılmak istenen şey herkesi tarikata bağlamak ve mensubu yapmak değil, amaç insanların İslam dininin kurallarına riayet etmelerini ve Hz. Peygamber sünnetine uygun yaşamalarını sağlamaktı.⁴⁰

a. İmam Gazi Muhammed’in Yayınladığı Manifesto

Gazi Muhammed bir süre sonra Dağıstan ve Çeçenistan halkını hemen hemen tamamını hedef alan bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri: “*Bizler Allah’a mûtfi olmuş kullarız. İşimizin doğruluğundan sonunda bu hedefimizin başarıyla neticeleneceğinden eminiz; kalbimizdeki dini inançtan güç buluyoruz. Dininin gerektiği gibi yaşayanların dostlarıyız bizler. Allah’ı anlamayan ve anlamak için çaba sarf etmeyen günahkârlar bizim düşmanlarımızdır. Biliniz ki, biz bu dava uğruna yemin etmişiz, Allah’ın dinini korumaya ve yine nu dini yüceltmek üzere kendimizi kurban etmeye*”.⁴¹ Kellesini bu dava uğruna adanmış ve bir dava adamının çok net tavrını bu durumda sarih bir şekilde anlıyoruz. Bildirinin devamında: “*Sevgili kardeşlerim, zeki olduğumuzu, şefkatli olduğumuzu, sağlamlığımızı, cesaretimizi, yiğitliğimizi ve Allah’a mûtfi olduğumuzu göstermenin tam zamanı ve vaktidir. Biz bu noktada ümitliyiz ve Rus Devletini yeneceğimize, biz inanıyoruz kâfirlerin kötü amaçları ve niyetlerinin istedikleri gibi sonuçlanmayacaktır.*”⁴²

Gazi Muhammed’in tüm bu sert ifadelerin geri planında ise Dağıstan halkını Rusları yenebileceklerine ikna etme gayreti yatmaktadır. Bunun için en büyük kanıt olarak Allah’ın Kafkas halklarının haklı olan mücadelelerine olan inançlarını ve kararlılıklarını ileri sürdüklerini görüyoruz. Ancak halk ise tam tersi bir düşünceye hâkimdi ve Osmanlı Devleti’nin orduları bile yenen Rus ordularının kendi aralarından çıkan bu mollalar tarafından alt edilebileceğine inanmıyordu.⁴³ Gazi Muhammed, ilk

³⁹ Yeşil, Bağımsızlık ve Özgürlük”, 218.

⁴⁰ Hasan Dibir, *Tarih-i Hasan*, haz. Nurmhammed Muhammed, İstanbul: İnsan Yayınları, 1999, 158.

⁴¹ Muhammed Tahir el-Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1999, 159.

⁴² El- Karakî, *Dağıstan.*, 160.

⁴³ Daha sonraları İmam Şamil’in zamanında bile bu şüpheli durum hala halk içinde bulunmaktaydı. İmam Şamil’in kendi köylüleri, “şimdiye kadar kimselere yenilmemiş büyük Rus ordularına karşı, sen bir başına mı muzaffer olacaksın?” Diyerek istihzalı bir yaklaşım sergiliyorlardı. Karakî, *Dağıstan.*, 182.

siyasî içerikli konuşmasını Dağıstan'da ki Gimri Köyünde yaptı. Bu şekilde resmen Rusya'ya karşı isyan bayrağını açmış oldu. Çok kısa süre zarfında etrafına çok sayıda taraftar topladı. Bu duruma muhalefet edip Rusya tarafında yer alanlar ise şiddetle cezalandırıldılar.

Gazi Muhammed'in savaşçıları, Çeçenistan'da bulunan bir Rus kalesini kuşattılar ve Rus ordusunu burada bozguna uğrattılar. Sonraki yıl Derbend ve Kızılyar kaleleri kuşatıldı, Gürcistan'a aynı zamanda akınlar yaptılar. Bu arada Gürcistan'da asiller ayaklandılar. Çok zor durumda kalan Ruslar, nihayet müritlerin kuvvetlerinden daha kuvvetli bir ordu ile birkaç farklı koldan hareket ettiler. Ruslar, Çeçen bölgesine girerek çok sayıda insan katlettiler ve birçok köyü yaktılar.

b. İmam Gazi Muhammed'in Şahadeti

1832 yılında çok sert şekilde süren savaş sonunda Gazi Muhammed bu savaş esnasında şehit oldu. Savaşlardaki başarıları ile şöhret kazanan Şamil ise yaralı halde güçlüğüle kurtulabildi.⁴⁴ İmam Muhammed Nakşî alimlerinin onayıyla hareketin askerî ve manevî önderliği kendinde toplayan ilk şahıs olmuştur. Gazi Muhammed, İmamlık görevi süresi boyunca Kuzey Kafkasya kabilelerinin yüzyıllardan beri devam eden günlük yaşamın her alanında uydukları geleneksel adet ve kurallar terk edilerek yönetimde ve halkın günlük yaşamında tamamen Allah'ın emirlerinin ve Hz. Peygamberinin sünnetinin hâkim kılınması için gayret etmiştir. Son olarak da Dağıstan ve Çeçenistan'da Nakşîliğ tarikatının kuvvetlenmesi, hatta gelecekte kurulacak dinî gayelere dayalı bir devletin temelini atmıştır.

Gazi Muhammed, bu hareketin ilk imamı olarak, halefleri tarafından takip edilen metotların, uygulamaların, stratejilerin ve yöntemlerin hepsini değilse de birçoğunun alt yapısını kurmuştu. Rus ordularının zayıf noktalarını çok iyi kavramıştı. Düzenlemiş olduğu uzun süreli tatbikatlarla Kafkas halkını, kendi yaşadıkları bölgeler dışında da devam edecek bir bağımsızlık mücadelesine hazırlamıştı. Bu dönemde, Çeçen kabilelerinin yerel kurallarına ve ilkel yaşam tarzına daha uygun bir harekette bulunamaz denilecek kadar iyi hazırlanmış bir halk savaşı sistemi kuruldu. Bugün dahi iyi bir önder olarak anılmaya çalışılan Kuzey Kafkasya bağımsızlık mücadelesinin ilk

⁴⁴ 1828-1859 tarihleri arasında meydana gelen Kafkas mücadelesi ile ilgili olarak yazılan en önemli kaynak Muhammed Tahirül-Karakhî'nin eseridir. Yazar bizzat bu mücadelenin içinde bulunmuştur. Eser Arapça aslından Tahirü'l-Mevlevî tarafından Osmanlıca'ya, Tarık Cemal Kutlu tarafından da İmam Şâmil'in Gazavatı, (İstanbul, 1987) adıyla bugünkü Türkçe'ye çevrilmiştir.

imamı, üç yıldan az bir zamanda, amaçlarının büyük bir kısmını gerçekleştirdi. Halefleri tarafından oynanacak oyunun şartlarını ortaya koydu.⁴⁵

2. İmam Hamzat Dönemi

Gazavât hareketinin ikinci imamı olarak seçilen Hamza Bey, 1789 senesinde Dağıstan'ın Gotsatı Köyünde doğmuştur. Avar Prensi İskender Han'ın oğlu olan Hamza Bey, Gazi Molla Muhammed ve Şeyh Şâmil'in kayınpederi Şeyh Cemâleddin Gazikumukî'nin yanında yetişti.⁴⁶ İmam Gazi Muhammed'in şehadete ermesinden sonra onun nâiblerinden olan İmam Hamzat, Kuzey Kafkasya hareketinin yeni lideri oldu.⁴⁷ Ancak 1832 yılında Çar Kalesi Savaşı'nda Ruslar tarafından esir alındı. İmam Hamzat, Hanı Aslan Han'ın kefaletini almasıyla serbest bırakıldıktan sonra kurtarıcısının talimatlarıyla Avar hanlarına düşman kesildi. İmam seçilmesinden sonra Avar Hanlığının merkezi olan Hunzah'ı ele geçirip Avar ailesinin iki prensini öldürdü.⁴⁸ İki yıl gibi kısa bir zaman süren İmam Hamzat liderliği döneminde, Avar Hanlığı tamamen ortadan kaldırıldı. Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlık mücadelesinin devam edebilmesinin önünde bir engel olarak duran Rusların denetiminde altında bulunan bu hanlığın alınması iyi manada bir gelişme olarak değerlendirildi. İmam Hamzat, 19 Eylül 1834 yılında Cuma namazı için gittiği Hunzah mescidinde, namaz çıkışında öldürüldü.⁴⁹ İmam Hamzat'ın şehadetinden sonra onun yerine hareketin liderliğine Şeyh Şâmil seçildi.

3. İmam Şâmil Dönemi

Hamza Bey'in şehit edilmesiyle imamlığa geçirilen Şâmil henüz 37 yaşındaydı. Şâmil, Dağıstan coğrafyasında yüksek dağların tepesinde bir kartal yuvasını andıran Gimri Avul'da doğmuştur. Şâmil'in çocukluk dönemi ve gençlik yılları boyunca bu zamanın en meşhur din adamlarından dersler aldı. Aynı zamanda kendisini fiziki açıdan da yetiştirecek ve güçlendirecek çalışmalar yaptı. Savaşlarda kendisini yetiştirmiş irade kabiliyeti, ikna gücü, İlham verme yapısı ve örnek olma özellikleriyle harika bir şahsiyet idi. O'nun imamlığa seçilmesi ve geçmesiyle birlikte Kafkasya istiklâl ve

⁴⁵ Yeşil, "Bağımsızlık ve Özgürlük.", 215.

⁴⁶ Uludağ, "Müridizm.", 50.

⁴⁷ Yeşil, "Bağımsızlık ve Özgürlük." 216; Anna Zelkina, Inquest for God and freedom: Sufi responses to the Russian advance in the North Caucasus, London: King Street, 2000, 9, 162-163.

⁴⁸ Uludağ, "Müridizm.", 51.

⁴⁹ Yeşil, "Bağımsızlık ve Özgürlük.", 219.

bağımsızlık hareketi çok büyük bir güç kazandı.⁵⁰Nakşibendî tarikatından Şeyhi Muhammed Yarağı'ye intisap eden, ayrıca Gazi Molla Muhammed ile kayınpederinden ve yine imamlık döneminde danışmanlığı işlerini yürüten Şeyh Cemâleddin Gazikumukî'den feyiz ve ilham alan Şeyh Şâmil, 1835 yılında toplamış olduğu şûrada alınan kararlar neticesi önce bu bölgedeki Rus iş birlikçisi olan hanlarla mücadeleye girişip bunları bertaraf ederek halkın gazavât hareketinin yanında yer almasını sağlamaya çalıştı.⁵¹İmam Şâmil, saldır-kaç hareketleriyle işgalci Rus kuvvetlerine göz açtırmamakta, bir yandan da müritlerden büyük çoğunluğu müridlerinden oluşan birliklerini güçlendirmeye çalışmaktaydı. Yeni bir devlet olma aşamasındaki ilk adımlar bu dönemde atılmaktaydı. Hareket daha önce devletleşme bilinciyle değil, tamamen bağımsızlık endeksli hareket etmişti. Şamil'le birlikte devletleşme olgusu da tamamen ön plana çıkmaya başladı. Bu bağlamda, doğal korunaklı bir tepe olan Ahulgo tepesini kendisine karargâh olarak seçmiş. Dağıstan'da birçok dağ ve tepe mevcut olmasına rağmen halk arasında en gözde olanı Ahulgo'tur (Çağrı Tepesi). Hatta anlatılanlara göre Ahulgo, eski dönemlerden beri düşman baskınları sırasında ve tehlikeli zamanlarda Çağrı Tepesi ve bir sığınma ve saklanma yeri olarak kullanılmıştır.⁵² İmam Şâmil bu dönemde karşılaştığı bütün zor hadiselerle rağmen, uzun sürecek bir mücadele neticesinde Dağıstan'ın tamamına hâkimi oldu. 1840-1843 yıllarında İmam Şamil Ruslar'ı ağır kayıplar verditti. Yirmi beş yıl boyunca donanımlı Rus ordularına karşı ateşli silâhlardan yoksun ve küçük gruplarla direnişini sürdürdü. Çar'ın kuvvetleri, dağları karargah haline getiren müritlerin karşısında peş peşe bir çok kez ağır mağlubiyetlere uğratılıyorlardı. 1845-1846 yıllarında müridiz hareketi Kafkasya coğrafyasının özellikle kuzey taraflarına tam anlamıyla hâkimdi. Kafkasyalıların başlattıkları ve giriştikleri bu destan niteliğindeki mücadelede Türk ve İslâm aleminde olduğu kadar Avrupa'da da büyük heyecanla karşılanıyordu.⁵³

a. Kırım Savaşı ve İmam Şâmil'in Faaliyetleri

İmam Şâmil, Ruslara karşı vermiş oldukları özgürlük mücadelesinin dış dünyadan bir destek almadan başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını iyi kavrayan bir

⁵⁰Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5. 1, (1990): 251.

⁵¹Uludağ, "Müridizm..", 51.

⁵²B. Muhammad, *İmam Şamil Ahulgoh'ta*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2010, 32.

⁵³ Ahmet Hazar Hızal, *Kuzey Kafkasya (Hürriyet ve İstiklal Davası)*, Ankara: Orkun Yayınları, 1961, 40. Rusya komünistleri de ihtilâlin İlk yıllarında Çarlık rejimine karşı mücadele eden İmam Şamil'i takdir etmekteydiler. Bkz. Abdullah Saydam, "Sovyetler Birliğinin Milliyetler Meselesine Bakışı", *Türk Kültürü Dergisi*, 327 (Temmuz 1990): 388.

liderdir. Bundan dolayı İmam Şâmil, bir yandan Rus ordularıyla savaşırken, bir yandan da Osmanlı Devleti ve İngiltere ile yardımlar için temaslar kurmaya çalışmıştır. Ancak, o dönemin teknik imkânlarıyla doğrudan bir iletişime geçme imkânı yoktur. Tek alternatif yol olarak mektup yazıp özel kurye ile göndermektir. İmam Şâmil, bu yolu deneyerek kullanarak her iki ülkeye de çeşitli mektuplar⁵⁴ göndermiştir. İmam Şâmil gönderdiği mektuplarında mevcut durumlarını anlatıp, kendilerine yardım verilmesi halinde Rusların zorba kuvvetlerine Kafkasya'dan temizlenip atılabileceğini ifade etmeye çalışmıştır. Ancak bu yazılan mektupların yerlerine ulaşip ulaşmadıklarını bile bilmemektedir. O dönemde haberleşme imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı ortaya bir iletişimsizlik sorunu çıkarmaktaydı ve bunun mevcut durum içinde çözümü mümkün değildi. 1853'de patlak veren Kırım Savaşı, İmam Şâmil ve Kafkasya halkı için bir umut ışığı olmuştu. Rusya ordularına karşı bir araya gelen Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere'nin Kuzey Kafkasya'ya da müdahale edebilecekleri ihtimali ortaya çıkmıştı. Kırım Savaşı esnasında, Şâmil önderliğindeki direniş kuvvetlerinin başarıya ulaşabilme şansı belirdi. Çünkü İmam Şâmil, Kafkasya'da Rus ordularına karşı İngiltere, Fransa ve Osmanlı ordularının beraber başlatacağı ortak bir harbin neticesinde Rus ordusunun kesin bir mağlubiyete uğrayacağını düşünüyordu.⁵⁵ Savaş normal seyrinde devam etmiş olsaydı Şâmil'in tahminleri gerçekleşebilirdi. Bu ihtimali bile göz önünde bulunduran, Rus General Read, Çar 1. Nikola'ya hitaben yazmış olduğu bir mektupta, "*Rus ordusu, müttefik ordularının yapacakları büyük bir saldırıya karşı koyamaz. Bundan dolayı Gürcistan ve Doğu Kafkasya'yı boşaltmamız gerekmektedir*" şeklinde bir tavsiyede bulunmuştu.⁵⁶ Beklenmedik bir dönem de ortaya çıkan bu tarihi fırsatı değerlendirmek isteyen İmam Şâmil hızlı bir şekilde harekete geçerek, müttefiklerle bir bağlantı kurmaya çalışmış, ancak İmam Şâmil müttefiklerden beklediği desteği ve yardımları alamamış, dolayısıyla ümitler boşa çıkmıştı: Kırım Savaşı, Kafkasyalı halklar için bir umut olmuştur. İmam Şâmil, Osmanlı Devleti ve müttefiklerine gönderdiği heyetle onları Kafkasya'ya çıkmaya davet eder: "*Sizi üç milyon nüfus ve iki yüz bin savaşçı beklemektedir*" der, ancak İmam'ın bu çağrı

⁵⁴Fikret Efe, "Şeyh Şâmil'in Mektuplarının İçerik ve Analizi", *İslami Araştırmaları Dergisi*, (2003): 16, 2.

⁵⁵ Bülent Gökay, *The long standing Russian and Soviet debate over Sheikh Shamil: Anti imperialist hero or counter-revolutionary cleric? Russia and Chechnia: The Permanent crisis*. New York St., 1998, 25.

⁵⁶Yeşil, "Bağımsızlık ve Özgürlük.", 218.

cevapsız kalır.⁵⁷ Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'nın, bölgedeki en büyük rakipleri Rusya'ya tarihinin en büyük darbesini vurma imkânını yakaladıkları halde son kertede bu hareketten vazgeçmeleri farklı nedenlere bağlanabilir. Bu nedenlerden biri olarak Osmanlı Devleti'nin yöneticilerinin Kafkasya' konusunda milli bir politika geliştirememiş olması gösterilebilir. Ahmet Cevdet Paşa'nın bu konuyla ilgili aktardıklarına göre, Paris Barış Konferansı esnasında İngiliz Delegasyonu Başkanı Lord Clarendon ile Osmanlı Delegasyonu Başkanı Ali Paşa arasında vuku bulan ve bu bağlamda değerlendirilebilecek gizli bir görüşmeden bahsetmektedir. Kırım Savaşı sonrasında toplanan 25 Şubat 1856 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansında görüşmeler devam ettiği esnada bir ara salondan dışarı çıkan olan İngiltere Dışişleri Bakanı ve aynı zamanda İngiliz Delegasyonu Başkanı Lord Clarendon ve İngiltere'nin Paris Büyükelçisi ve ikinci delegeşi, Osmanlı Delegasyonu Başkanı Ali Paşa'ya işaret edip onun da kendileriyle gelmesini isterler. Lord Clarendon, Ali Paşa'ya dönerek: *“Biz Kafkasya memleketinin başka bir duruma konulmasını teklif edeceğiz, ancak durum sadece bizim teklif etmemizle olmaz. Bu durumda asıl çıkarı olan devlet Osmanlı Devleti'dir. Bundan dolayı sizde konferansta bize yardımcı olmalısınız”* demiştir. Ali Paşa'nın ise bu teklife cevaben, *“Bizim için oraların o kadar önemi olmayıp, bizim daha ziyade Batum taraflarında anlaşmazlık konusu olan yerlerimiz var. Onları kurtarmak biz yeter”* şeklinde bir cevap verince, bu cevap karşısında şaşırarak Lord Clarendon, *“Ben maalesef bir Türk'ten daha fazla Türk olamam”* diye cevap vermiştir.⁵⁸

b. İmam Şâmil'i Esareti ve Ölümü

Rusya Devleti çok büyük oranlarda da palalar harcayarak, uzun süren savaşlardan bıkmaya başlayan bir kısım halkın silahlarını bırakmasını sağladı, imam Şâmil de bunun karşısında Dağıstan'ı iyice tahkim etti ve halkı Rusların hilelerine karşı uyardı. 1856-1859 yılları arasında süren bu dönemde Ruslar nihayet başarıya ulaşabildiler. Önce Çeçenistan coğrafyası kaybedildi, daha sonra Dağıstan'da ki kaleleri birer birer ele geçiren Baryatinsky bizzat, İmam Şâmil'in ikamet ettiği Gunib Kalesinde on dört taburluk Rus kuvvetiyle saldırdı. İmam Şâmil beraberinde bulunan 400 müridi ile savaşı sürdürmeye devam etti, fakat müritlerin sayısı 100'e kadar düşünce İmam'da teslim olmak mecburiyetinde kaldı (6 Eylül 1859).

⁵⁷Ekrem Hayri Peker, *Kafkasya'dan Anadolu'ya*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2004, 12.

⁵⁸Cevdet Paşa, *Tezahir.*, 101.

Ruslar 1869 yılına kadar İmam Şamil'i Moskova'nın güneybatısındaki Kaluga Şehrinde ikamet ettirmişlerdi. Ancak daha sonra geri dönmek şartıyla hacc farizasını yerine getirmek üzere izin alan İmam Şâmil, oğullarını Ruslara esir olarak bırakarak önce İstanbul'a geldi. İstanbul'da padişah ve devlet erkânı tarafından büyük bir törenle karşılandı ve hatta emrine konak tahsis edildi⁵⁹ ve padişah ile bizzat görüştü⁶⁰, sonra da Mısır üzerinden Hicaz'a geçti. Ancak İmam Şamil Rusya'ya dönmek istemediğinden Osmanlı padişahı aracılığıyla Rus Çar'dan izin aldı ve oğullarının da Osmanlı Devleti'ne gönderilmesini istedi. Neticede bu arzusu Rusya tarafından kabul edildi. İmam zun bir mücadele hayatından sonra 4 Şubat 1871'de Medine'de öldü. Bu dönemde akrabaları ve adamlarının birçoğu Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olup, Osmanlı Devleti tarafından kendilerine her türlü yardım yapılmış, hatta ileri gelenlere maaş bile bağlanmıştı.⁶¹

c. İmam Şâmil'in Şahsiyeti

İmam Şâmil, çok iyi bir asker, büyük bir din adamı olduğu gibi aynı zamanda hitabet ve diksiyonuda çok güçlü olan, hatta yaptığı konuşmalarla kitleleri harekete geçirebilen bir liderdi.⁶² İmam Şâmil, XIX. yüzyılda ülkesini işgal eden Rus Devleti ordularına karşı özgürlük mücadelesi veren çok cesaretli ve büyük bir kahramandır. Bu kahraman, Rusları dize getiren, hatta Rus edebiyetinde Tolstoy ve Chekov gibi usta kalemleri etkileyen bir adamdır. Marx, İmam Şâmil'i büyük bir demokrat olarak nitelmiştir. SSCB'nin 1930 yılında yayınlanan Komitesi bildirisinde, “*İmam Şâmil, manevi bir hareketin önderi de olsa, bu sıfatı onun ilerici karakterini ortadan kaldırmaz*” şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Sovyetler Birliği yöneticileri 1947 yılına kadar İmam için olan bu tanımlamayı değiştirmemiş, Şâmil'i bir halk kahramanı olarak görmüştür. Ancak, 1947 yılından sonra bu fikir açısı tam tersi bir duruma dönmüş, Rus kanı döken bir kişi olduğundan dolayı İmam Şâmil, Rusya Devleti düşmanı ilan edilmiştir.⁶³

⁵⁹Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-Dahiliye, No: 41780, 42643, 42163.

⁶⁰B.O.A., İrade-Dahiliye, No: 42165.

⁶¹Bu konuda Osmanlı arşivlerinde pek çok vesika bulunmaktadır. İmam Şamil'in yakınındaki adamlarından Danyal Sultan'a ve onun mahiyetindekilere aylık 7.500 kuruş maaş tahsis edilmesi hk. İrade-Meclis-i Mahsus, No: 1653, Ayrıca İmam Şamil'in kayınpederi olan Şeyh Cemaleddin Gazikumuki ye maaş tahsisi hk. İrade-Meclis-i Vâla, No: 22297; bunun yanında akrabalarından Şeyh Mehmed Efendi'ye hediyeler verilmesi hk. aynı yer No: 22379.

⁶²Yeşil, “Bağımsızlık ve Özgürlük.”, 221.

⁶³Yeşil, “Bağımsızlık ve Özgürlük.”, 217.

C. Savaş Sonrası Kafkasya’da Başlayan Tehcir Hareketi

Bundan sonra Ruslar, Çerkezleri, Çeçenleri, Dağıstanlıları ve diğer Kafkas kavimlerini" ya gösterilecek yerlere yada Türkiye'ye hicret etmek" zorunda bıraktılar. Kırım muharebesinden hemen sonra Kırım'dan başlayıp Kafkasya'nın tümüne yayılan göç hareketi, Çarlık Rusya'nın tehcir siyaseti yüzünden iyice yoğunlaştı. Gelen muhacirleri iskân edebilmek için 5 Ocak 1860'da Osmanlı Devleti tarafından Muhacirin Komisyonu kuruldu.⁶⁴ Ancak göçmenlerin sayısı her geçen gün artmaya başlayınca çok arzu edilmesine rağmen yerleştirme sırasında büyük sıkıntılar çekilmekteydi. 1862'lerde Osmanlı Devleti'ne muhaceret edenlerin sayısı 255,414 civarında iken⁶⁵, bu rakam 1864'te 311.333'e, 1865 yılının başlarında ise 595 binin üzerine çıkmıştır.⁶⁶ Bundan sonra gelen muhacirlerin çokluğundan dolayı sayıları kesin olarak tespiti imkân vermemektedir. Salgın hastalıklar, dayanıksız gemilerle yapılan zorlu seyahatlerden dolayı meydana gelen boğulma hadiseleri yüzünden göçmenlerin büyük kısmı Osmanlı Devleti'ne ulaşmamış, yada ulaştıktan sonra burada ölmüştür. Sinop, İstanbul Trabzon, Samsun, Varna limanlarına denizden, Erzurum, Batum, Kars ve taraflarına karadan gelenler dinsel, ırksal ve mezhepsel ayırımı yapmadan⁶⁷, boş ve kullanılabilir durumda olan arazi bulunan vilâyetlere gönderiliyordu. Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu göçmenlerin masraflarını karşılamada zorlandığı için ülke genelinde yardım kampanyaları başlatılmıştı.⁶⁸ Zaman zaman gönderilen teftiş komisyonları marifetleriyle muhacirlerin yerleştirilmesinde karşılaşılan zorlukların önlenmesi yoluna gidilmekteydi.⁶⁹ Bu dönemde gelen muhacirler genelde Edirne, İstanbul, Varna, Rusçuk, Konya, Selanik, İzmir, Adana, Bursa, , Kütahya, Samsun, Trabzon, Sivas gibi vilayetlerin topraklarına yerleştirilmekteydi. Ayrıca göçmenlere tahsis edilen paraları hesaplarına geçirenlerini sert şekilde cezalandırıldığı görülmektedir. Bütün bu çabalara

⁶⁴Osmanlı Devleti ise, Çerkezlerin sürüleceğini biliyormuş gibi 5 Ocak 1860'da İskan-ı Muhacirin Komisyonu kurmuş, 1862 yılında da iskân yasaları hazırlamıştı. Muhaceratin Ruslar ve Osmanlılar arasında önceden belirlendiğini ileri süren tarihçiler, iki devlet arasındaki yazışmalarda bunun belli olduğunu söylüyorlar" demektedir ki, bu iddia tarihi gerçeklere uymamaktadır. Zira Muhacir Komisyonu öncelik olarak Kırımlılar için kurulmuştu. Osmanlı Devleti'nin bu noktada Rusya ile yaptığı yazışma muhacirlerin belli aralıklarla önceden izin alınarak ve yerleştirme mahalleri hazırlandıktan sonra gelmelerini sağlamaya yönelikti, fakat bu durum olumlu sonuçlanmadı. Uğur Fuat, "Kaf Dağı'nın Ardından Anadolu'ya-Çerkezler", *Güneş Gazetesi*, 23 Ağustos 1990 tarihli nüshası.

⁶⁵ B.O.A., İrade-Dahiliye, No: 32799.

⁶⁶ Takvim-i Vekayi, 5 Rebiyyülevvel 1281, Sayı: 760.

⁶⁷ Bir Yahudi topluluğu göç izni istemesi, B.O.A., İrade-Dahiliye, 23899.

⁶⁸Takvim-i Vekayi'de yardımda bulunanların isim listesi yayınlanmaktaydı. bkz: 732, 733, 744, 756. sayılar. Ayrıca arşiv belgelerinde de birçok belgede bu yardımlardan bahsedilmektedir.

⁶⁹ B.O.A., İrade-Meclis-i Mahsus, No: 1590.

rağmen muhacirlerin acınacak şartları Avrupa'da da büyük yankı uyandırmış, hatta yardım için komiteler kurulmuştu.⁷⁰

D. Müridizm Hareketinin Siyasî ve İdarî Yapısı

Müridizm'in önderleri Kafkasya'nın çok tabakalı sosyal yapısının karşısına devrimsel şekildeki söylemlerle çıkmıştır. Tüm insanların birbiriyle eşit olduklarını, üstünlüğün sadece takvada ve Allah katında olduğu gibi söylemlerle ön plana çıkmışlardır. Bu söylemler yüzyıllardır hüküm süren feodal ve zorbarların işine gelmiyordu. Bu durum hem Ruslar hem de yerli aristokrat ailelerin hoşuna gitmiyordu.⁷¹ Ancak Müridizm'in siyasî ve idarî yapısı oldukça demokratik bir yapıya sahipti. Hem tasavvufî hem siyasî anlamda önder olan imam öldüğünde onun yerine geçecek olanlar ise çeşitli bölgelerden gelen nâibler ve yerel şeyhler tarafından seçiliyor, imam seçilen şahıs sade ve mütevazı bir yaşam sürüyordu. Hareketle ilgili alınacak önemli kararlar şûrada alınıyor ve bu kararlar imam tarafından adaletli bir halde uygulanıyordu. Karakî kitabında İmam Şâmil'in önemli kararlar alacağı zaman önem verdiği nâiblerine, Yaraglı ve Kumukî gibi müritlerine danıştığını yine aynı zamanda bunların dışında da diğer alim ve mütefekkir insanların da görüşlerini aldığını belirtiyor.⁷² Mescitler, camiler ve dergahlar bu şekilde kararların verildiği ve duyurulduğu yerlerdi.⁷³ Gazavât hareketine katılan şavaşçıların hepsi genel anlamda tarikat müntesibi kişiler değildi. Yalnız gazavât hareketini imamlar, imamı temsil eden nâibler (halifeler) ve bunların müridleri yönetiyordu. Rus müellifleri bu nedenlerden dolayı bu oluşum ve mekanizmaya Müridizm adını vermişlerdir. Müridizm hareketi yalnızca Ruslara karşı direnişi organize etmemiş aynı zamanda Kafkasya'da ki toplulukları da dönüştürerek değişime mecbur kılmıştır. Sırf bu sebeplerle bile farkını ortaya koymak bakımından bu hareket "Müridizm" olarak isimlendirilmesi anlamlıdır.

⁷⁰Takvim -i Vekayi, Sayı: 753, 755, 757.

⁷¹Tavkul, *Kafkasya Gerçeği.*, 45.

⁷²Karakî, *Dağıstan.*, 243.

⁷³Uludağ, "Müridizm.." 51.

Sonuç

Kuzey Kafkasya halklarının Rus kuvvetlerine karşı özgürlük ve bağımsızlık savaşları XIX. yüzyıla damgasını vurmuştur. Bu şiddetli ve benzersiz mücadele yöntemi özellikle tarikat mensuplarının destekleri ve yönlendirmeleriyle olmuştur. İlk defa İmam Mansur ile başlayan bu özgürlük ve bağımsızlık hareketi, daha sonra üç imamlar dönemi olarak da isimlendirilen İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şâmil'in önderliğinde işgalci Rus kuvvetlerine karşı verilen bir bağımsızlık ve özgürlük mücadelesine dönüşmüştür. Uzun yıllar süren bu mücadele esnasında çeşitli zaferler kazanılmış, ancak Rus ordusuna karşı bazen ağır yenilgiler de yaşanmıştır. Kafkasyalıların bağımsızlık mücadelesi kendilerinden sayıca daha fazla olan Rus işgalci kuvvetleri karşısında neticede giderek güç kaybetmeye başlamış. Kırım muharebesi esnasında, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'dan meydana gelen müttefik kuvvetlerin, Kuzey Kafkasya'ya da girerek İmam Şâmil'e destek ve yardım vereceği yolunda tahminler yapılmıştır. Bu durum Kafkasya halklarına büyük moral olmuşsa da bu durum gerçekleşmemiş. Bağımsızlık ve özgürlük savaşı veren Kafkas halklarına maalesef ne Osmanlı Devleti ve nede diğer İslam Devletleri tarafından herhangi bir yardım gönderilmemiş ve bu halk tamamen Rusya'nın insafına bırakılmıştır. Kafkasyalıların mücadeleleri 6 Eylül 1859'da İmam Şâmil'in teslim olmasıyla Gunip'te sonlanmıştır. Rusya ise Kırım muharebesinde aldığı ağır yenilgi sonrasında bütün var gücüyle Kuzey Kafkasya'ya yüklenmeye çalışmış, ekonomik açıdan bitme noktasına gelmiş ve yıllarca devam eden savaş yorgunu Kafkas kabilelerine üst üste düzenlediği baskınlarla evleri harabeye çevirip, köylerini yakıp yıkmaya başlamıştır. Böylece, Rusların baskınları esnasında kaçan dağlılar Rus egemenliğine itaat etmekten başka çareleri kalmamıştır. 1785 yılında İmam Mansur'la başlayan bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi, İmam Şâmil'in şehadete ermesiyle birlikte noktalanmış.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

İrade - Dahiliye, No: 23899, 32799, 41780, 42643, 42163, 42165.

İrade - Meclis-i Mahsus, No: 1590, 1653.

İrade-Meclis-i Vâla, No: 22297, 22379.

Takvim-i Vekayi, 5 Rebiyyülevvel 1281, Sayı: 732, 733, 744, 756, 753, 755, 757, 760.

Araştırma ve İncelemeler

AKMAZ, A, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu)*, Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, 1994.

ASIM, M. A., *Asım Tarihi 1*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

BADDELEY, J. F. B., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996.

BARDAKÇI, N., "Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü", *Yeni Türkiye Dergisi Türkler Özel Sayısı*, (2002): 322-341.

BATIRHAN, B., "Şeyh Mansur", *Kafkasya Dergisi 2*, sy.6, (1965):4-22.

BİCE, H., *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

DİBİR, H., *Tarih-i Hasan*, haz. Nurmammed Muhammed, İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.

EFE, F., "Şeyh Şamil'in Mektuplarının İçerik ve Analizi", *İslami Araştırmaları Dergisi 16*, sy.2, (2003): 263-280.

EL-KARAKHÎ, M.T., *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.

EL-KARAKHÎ, M. T., *Barikatu's-Suyûfi'd-Dağıstanî fi Ba'zı Gazavati's-Şamilâye*, haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul: Gözde Kitapları, 1987.

EREL, Ş., *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul: İstanbul Matbaası Yayınları, 1961.

GAMMER, M., "The Beginnings of the Naqshbandiyya in Dāghestān and the Russian Conquest of the Caucasus", *Die Welt des Islams*, <http://www.jstor.org/stable/1570930>, (6.9.2018): 204-217.

GÖKAY, B., *The long standing Russian and Soviet debate over Sheikh Shamil: Anti imperialist hero or counter-revolutionary cleric?*, Russia and Chechnia: The Permanent crisis, içinde, New York: St. Martin's Press, 2004.

GÖKÇE, C., *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1979.

GÜSAR, V., "Uşurman-Şeyh Mansur 1722-1749", *Kafkas Dergisi*, sy.1, (1957): 171-200.

HAMMER, J. V., *Büyük Osmanlı Tarihi 9*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1998.

HENZE, P. B., *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1985.

HIZAL, A. H., *Kuzey Kafkasya (Hürriyet ve İstiklal Davası)*, Ankara: Orkun Yayınları, 1961.

JORGA, N., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 5*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.

KAFLI, K., *Şimalî Kafkasya*, İstanbul: Vakit Matbaası, İstanbul, 1942.

KUNDUKH, A., *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1987.

KUTLU, T. C., *İmam Mansur*, İstanbul: Bayrak Yayınları, 1987.

MUHAMMED, B., *İmam Şamil Ahulgoh'ta*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2010.

ÖNDER, İ., "Kuzey Kafkasya da Müridizm" *Kuzey Kafkasya*, İstanbul, Temmuz-Haziran, Yıl:1, sy.1, (1970): 1-18.

PEKER, E. H., *Kafkasya'dan Anadolu'ya*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2004.

SAYDAM, A., "Sovyetler Birliğinin Milliyetler Meselesine Bakışı", *Türk Kültürü Dergisi*, sy. 327, (1990): 239-257.

_____, “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 5, sy. 1, (1990): 243-261.

TAVKUL, U., *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007.

TEMİZKAN, A., “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9, sy.2 , (2009): 165-190.

UĞUR, F., “*Kaf Dağı'nın Ardından Anadolu'ya-Çerkezler*”, Güneş Gazetesi, 23 Ağustos tarihli nüshası, 1990.

ULUDAĞ, S., “Müridizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32: 50-52, Ankara: TDV Yayınları, 2006.

PAŞA, A. C., *Tezâkir* 1-12, haz. Cavit Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.

_____, *Tarih-i Cevdet* 3, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

YAĞCI, Z. G., *Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun On dokuz Mayıs Üniversitesi, 1998.

YEL, S., ve Gündüz A., “XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer, (2008): 939-951.

YEŞİL, M. M., “19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık Ve Özgürlük Mücadelesi Ve Kabileler Arasındaki İletişimsizlik Sorunu”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12, sy. 19, (2017): 203-232.

ZELKİNA, A., “Inquest for God and freedom: Sufi responses to the Russian advancein the North Caucasus”, *King Street*, London, (2000): 162-163.